

שתי אגרות של י"ד ברקוביץ

(במלאת חצי יובל לפטירתו).

יעקב קבוקב

א

רבים העידו על התרומה המיוחדת שתרם יצחק ברקוביץ (1885-1967) לקידום הספרות והעיתונות העברית באמריקה. אלה ראו בו בצדק אישיות שהצליחה לרכז מסביבה את קבוצת הסופרים העבריים החדשים שביקשו אז דרך לביטוי עצמי ונהגו מעריכתו הקפדנית. כעורך "התורן" ו"מקלט", שעמדו על רמה ראויה לשמה, עוד לפתוח תקופה חדשה בספרות העברית באמריקה ולהצעידה ממעמדה המשכילי הקודם.¹

בספרו "הראשונים כבני אדם", שמכיל את זכרונותיו על שלום עליכם ובני דורו, מסר ברקוביץ על נסיונותיו הראשונים באמריקה. הוא הגיע לניו-יורק בפעם הראשונה ב-1908 כשבא לבקר את הוריו שהתיישבו בברונקס. זכרונותיו מכילים תיאורים נאמנים של עורכי העיתונות היידית שבא במגע עימם וכן של העברים המשכילים שנפגש בהם. בעיתון "העם", שיצא אז בעריכת יצחק ורניקובסקי, פירסם ציור בשם "הירוקים והצהובים", ובו תינה את מר גורלו של מהגר יהודי בניו-יורק. ברקוביץ לא הסכין עם המצב התרבותי הירוד שמצא בסביבתו החדשה. רק בין חברי האגודה "מפיצי שפת עבר" מצא כמה צעירים שהיו לפי רוחו. הוא לא פסק להתגעגע אל חיי הרוח העשירים שהכיר בעולם הישן, ומטעם זה חזר לאירופה.

ברקוביץ הגיע שוב לאמריקה בשנת 1914 ביחד עם חותנו שלום-עליכם והפעם ישב בה עד 1928, שבה עלה לארץ. בתקופה זו הסביע את חותמו על היצירה העברית בארץ זו. את עריכת השבועון "התורן" עזב בשנת 1917 כדי לעמוד בראש הסניף האמריקני של הוצאת שטיבל וכדי לערוך את הירחון "מקלט" שהקימה הוצאה זו.

פרשה מיוחדת מהווה הזיקה שהייתה קיימת בין ברקוביץ ושלום-עליכם.² ברקוביץ העריץ את חותנו ובימי שהותם באמריקה עמד לימינו ועזר להעלאת מחוזותיו על הבמה ובפרסום דבריו בעיתונות היידית. הוא העמיד את שלום-עליכם במרכז ספרו "הראשונים כבני אדם", שבו שילב לא רק זכרונות עליו אלא גם תירגם קטעים ספרותיים וכן מכתבים שונים שלו. ביום הזיכרון העשירי לפטירת הסופר יצא בעריכתו ספר הזיכרון היידי "דאס שלום-עליכם בוך" (ניו-יורק, תרפ"ו). המכיל שלל חומר ספרותי ואגרות של שלום-עליכם, בליווי הערכותיו והערותיו של העורך.

ברקוביץ נחשב כמתרגם אמן שהעניק לכתבי שלום-עליכם לברש עברי מיוחד במינו וגדולי הסופרים גמרו את החלל על עבודתו. כשנשאל ברקוביץ פעם בקשר לתרגומיו אלה ענה: "למעשה את כתבי שלום-עליכם לא תרגמתי אלא כתבתי אותם, ובחיו של שלום-עליכם עשיתי זאת מתוך יתר חירות מאשר אחרי מותו". הוא הוסיף עוד ששלום-עליכם הביע בפניו את דעתו שאילו היה כותב את דבריו עברית היה בוחר בסגנון שנקט ברקוביץ ולא היה מסתפק בתרגום מילולי.³ בתרגום יצירת שלום-עליכם התחיל ברקוביץ עוד בשנת 1910 והתמיד בתפקידו זה עד שהעביר לספרותנו חלק ניכר של יצירות הסופר בחמישה-עשר כרכים. כן עיבד כמה ממחזותיו להצגה בעברית וביידיש. במדינת ישראל היה בין המעוררים הראשיים להקמת "בית שלום-עליכם" בשנת תשכ"ו. בימינו נשמעו כידוע טענות נגד דרכו של ברקוביץ בתרגום כתבי חותנו, וכמה מתרגמים ניסו להכין תרגומים חדשים שיהיו פשוטים יותר ומובנים לקורא החדש.

כאמור, חזר ברקוביץ מאמריקה לאירופה בשנת 1908 לאחר ביקורו אצל חוריו. הוא נמצא אז בכפר סמוך לג'נבה ושם הגיעה אליו הבשורה על מחלתו האנושה של חותנו. ברקוביץ סיפר על כך בפרטות בפרק ארבעה-עשר של "הראשונים כבני-אדם", שנקרא בשם "הצחוק האדום".⁴ הוא מסר שד"ר משה וייצמן, אחיו הצעיר של ד"ר חיים וייצמן, היה ממקורבי שלום-עליכם והתגורר אז בג'נבה. ד"ר וייצמן נכנס אליו וכידו מכתב מאשת שלום-עליכם. במכתבה הודיעה שהסופר חלה בשעת מסע הקראות ברוסיה ושנפל למשכב בבאראנוביטש בדרך מסעו. בתחילת אוגוסט 1908 הוכרע על-ידי פרץ דם מריאותיו והרופאים פסקו שזה נגרם על-ידי מחלת השחפת. ברקוביץ תיאר את מאמצייהם של בני המשפחה לרכו אמצעים כדי לאפשר לשלום-עליכם להחלים ממחלתו במקום מרפא. בעיתונות נתפרסם אז קול קורא, שהטעים את הצורך הדחוף ביצירת קרן עזרה לסופר.

ברקוביץ שיגר מכתב מיוחד לצבי הירש מסליאנסקי ב-18 בספטמבר 1908 מתוך תקווה שכדיידי שלום-עליכם וכבעל עמדה מכובדת בניו-יורק יוכל להגיש עזרה לסופר. לאחר שמסר פרטים על מחלת שלום-עליכם ביקש ממסליאנסקי להצטרף למוקירי יצירתו של הסופר לשם מטרה זו. הוא הזכיר שכתב גם לד"ר יהודה מאנגס, שעמד אז בראש הקהילה היהודית בניו-יורק, לד"ר דוד בלושטיין, מנהל ה"אדיוקיישונאל אליאנס", שבו שימש מסליאנסקי מטיף קבוע, וליעקב ספירשטיין, המרל של עיתוני יידיש. במכתבו למסליאנסקי הביע את חרדתו לשלומם של חותנו והציע לקשר את המגבית לזכותו לא רק ליובל הכ"ה ליצירתו אלא גם ליובל החמישים להולדתו.

ב

מפני ערכו של מכתב זה כעדות לקרבת הנפש שבין ברקוביץ
ושלום-עליכם, אנו מפרסמים אותו בזה מתוך ארכיון מסליאנסקי שבבית
הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.⁵

18. IX.'08

ידידי הנכבד מאד, נעים מסיפי ישראל, רבי צבי הירש מאסליאנסקי.
צר לי מאד, שלא איש בשורה אני היום, וגזירה היא מן השמים,
שאהיה כותב לך ממרחקים את הדברים הבאים להלן.

בוודאי הגיעה אליך השמועה המעציבה אודות מחלת חותני וידיך
הטוב "שלום-עליכם". ובודאי שמחת תיכף לזה, כשבאה ידיעה לעתוני
אמריקא, כי "שלום-עליכם" יצא מכלל סכנה ומצב בריאותו הטוב. אבל אם
כך ואם כך - ברור לי שאונך לקחה רק שמץ מכל המאורעות שאירעו
לחותני, וכמו אתה, ידידי הנכבד, כך כל אותם הקרובים ל"שלום-עליכם"
באמריקא ומשתתפים בצערם אינם יודעים עדיין עד היכן צרה זו הגיעה.

ובאמת, מצב העניינים לעת עתה נורא, נורא עד לאין שיעור.
"שלום-עליכם" הלה לא במחלת דלקת הריאה, כמו שבא כתוב מפורש
בעתוני אמריקא, אלא - ביריקת דם. הרופאים בדקו ומצאו בריאותו שנפגעה
סימנים של טוברקולו, שאין להם תקנה אלא בריפוי ושבת באקלים חם,
באות מערי איטליה או מצרים. והגיעה רעה זו לחותני בפתע-פתאום, בה
בשעה עצמה שהיה מלא כולו המון תקוות מזהירות כאשר שב לרוסיא
אחרי ימי הדחק, ימות החורף הקשים שחי בנבר, ברשענעווא, בה בשעה
עצמה, שהיה נשא כעל כנפי רוח בכל תפוצות ישראל שבמדינת רוסיא,
ואחינו היהודים יוצאים או לקראתו ומקבלים פניו בכבוד גדול, בתופים
ומחולות ממש, בחזרה שאינה מצויה, ובקול ענות "היידד"...

פתאום הגיעה הרעה.

והרעה גדולה עד לאין שיעור. "שלום-עליכם" מוטל כעת על מסתו
בעירה הקטנה באראגאוויטש אשר בפלך מינסק, בניו ובנותיו מפורדים
ומפורדים בארבע פינות העולם, הרופאים מאיצים שימהר ויסע לארצות
החמות. ימות הסתיו כבר משמשיין ובאים - ופרוטה אין...

וכלום צריך אני להוסיף עוד דבר על הדברים הנאמרים ומכל שכן
שדברים אלה נאמרים לפני בעל לב חם וער כמותך, ומכל שכן שפונה אני
לאחד מידידיו ורעיו הנאמנים של "שלום-עליכם"...

מה לעשות? עושים אנו כל מה שיכולים בני-אדם כמונו לעשות בשעת סכנה. פונים אנו אל כל אלה שהיכולת בידם להושיע - יקומו נא וישיעו לנו להציל את "שלום-עליכם" היקר לנו, היחיד והמיוחד לנו לכולנו.

ופונים אנו גם אליך, ידיד נכבד ונאמן. יודע אני מכבר את אהבתך הרבה ל"שלום-עליכם". יודע אני את רגשותיך, רגשות אהבה וכבוד חמים וטהורים, שמרגיש לבך הנלהב ליחיד דורנו זה, ובטוח אני שלא תעמוד מרחוק בעת צרה.

בעת ובעונה זו אני כותב בשם הותנתי, אשת "שלום-עליכם", גם לחדר. מגנוס, להד"ר בלושטיין, למר ספירשטיין ועוד. יאספו נא כל אלה ששם "שלום-עליכם" יקר להם, יקומו נא כל אלה המכירים ויודעים את ערכו הגדול של אבי השחוק וההומאר היהודי, המוטל חולה עכשיו, ויעשו כל מה שבכוחם לעשות ויצילו לנו את "שלום-עליכם"!

ואתה, ידידי הנכבד, שהנך אחד מראשי החבורה היהודית בניו יארק, שרבבות המון ישראל צמאים לדבריך ונשמעים לקולך - קום ועשה כיד הד הטובה עליך. קום נא אתה וחבריך הנכבדים והקהילו קהילות ברבים וספרו לעם מה עלתה לו ל"שלום-עליכם" בימים האחרונים האלה....

היתעורר העם! הידעוץ העם!

קשה לי מאוד הכתיבה בעניין הזה. כל מלה ומלה היא כמחט בבשר החי לי. עלובה היא אומה זו, שכך מגיע לבחיר סופריה בימי אסונו ומחלתו. אבל - אין בודקים בשעת הסכנה כל חיינו נצטמצמו עכשיו רק במחשבה אחת, יחידה ומיוחדת: להציל את אבינו היקר לנו, להקים את "שלום-עליכם" מחליו.

הלא תיענה לנו, ידיד יקר ונאמן!

ומחמת שכל שעה ושעה יקרה לנו עכשיו, הריני מסיים. חזקה על חבר שכמותך, שיותר מזה שתקרא את השיטין עצמם-תקרא בין השיטין.

ובזה אני מברך אותך ואת אשתך הכבודה ואת כל בני ביתך בכתיבה חתימה טובה לשנה הבאה. שלום, שלום לכל הנלווים אליך.

ברגשי כבוד חובה יתרה

יד ברקוביץ

P.S.

יכולים אתם שם באמריקא להשתמש לפני הקהל בזה, שבשנה זו

נמלאו ל"שלום-עליכם", חמישים שנה מיום הולדו, ועשרים וחמש, מיום צאתו על שדה הספרות. אמנם חבל, חבל מאד, שהג יובלו של "שלום-עליכם" יחג במצב כזה, אבל - בדלית ברירה - שאני... ממילא מובן, שרעי "שלום-עליכם" וידידו ברוסיה עושים עכשיו כל מה שביכולתם כדי להחיש עזרה לו, אבל כל מעשיהם אינם נעשים אלא בחשאי, ולא בפומבי, לפי שחרשים אנו מאד לשלום החולה לבל יבולע לו, כשיקרא בעתונים ויודע מה הגיע לו על-ידי מחלתו...מה שאין כן אמריקא. עתוני אמריקא אינם מתקבלים במדינת רוסיה מפני הצנזורה, וכל מה שתעשו שם בשבילו לא יודע לו אלא באחרית הימים, כשיבירא ממחלתו לגמרי. - הרופאים נותנים תקווה, שכעבור ארבעה-חמישה חודשים לשבתו במקום חם, ירפא לגמרי וישוב ויחיה אותו "שלום-עליכם" שלנו שחיה. דרושה רק השגחה מעולה ושימת לב נאמנה מצד אהוביו החרדים לשלומו.

כעת נמצאת אצלו בבאראנאוויטש אשתו, שאינה משה ממסתו אף רגע. וכשיטע לארצות החמות, תלוחזו גם היא לשם.
לתשובתך, ידידי, אחכה בכליך עינים.

הג"ל

ג

בשנת תשכ"ב פירסם הסופר והביבליוגרף א"ר מלאכי את ספרו "זכר לחלל: ביבליוגרפיה של יצירות הלל בבל בשירה ופרוזה ורשימת המאמרים שנכתבו עליו ועל ספריו". במכתבו מיום כ"ב באלול, אותה שנה, הודיע לברקוביץ ששלח אליו את הספר. באותה הזדמנות פנה לברקוביץ בהצעה שיסכים להוצאת ספר ביבליוגרפי דומה, שיסכם את פעלו הספרותי במשך תקופה של ששים שנה.⁶ מלאכי כינה את ברקוביץ "אלופי ומדריכי" ובכך העיד על היחס המיוחד של ברקוביץ כלפי סופרי אמריקה הצעירים ששיתף בעיתוניו. ב"התורן" נתן מקום למאמרו של מלאכי ולביבליוגרפיה מקיפה שלו על מגדלי מוכר ספרים שפורסמה לרגל פטירת הסופר.

מלאכי בא אל ברקוביץ גם בהצעה שנייה: להוציא את כתביו העבריים המקוריים של שלום-עליכם, כולל סיפוריו ופליטוניו, ביחד עם מבוא וביבליוגרפיה. הוא שאל לדעתו ומסר שהיה מוכן לקבל עליו את חכנת כתבים אלה אם ימצא מר"ל.

על הצעות אלה של מלאכי הגיב ברקוביץ במכתב תשובה בערב סוכות תשכ"ג, המתפרסם לחלן.⁷ הוא דחה מכל וכל את הצעת מלאכי בדבר הוצאת ספר ביבליוגרפי עליו בטענה שיש במפעל זה משום הפרוזה בערכו ריכבוד

סופרים מנופוד. בכך הראה ברקוביץ מידה לא קטנה של ענוותנות, וספק אם סופרים אחרים היו נוהגים בדרך דומה.

את הצעתו השנייה של מלאכי, בדבר התנאת כתביו העבריים של שלום-עליכם, הניח ברקוביץ כ"צריך עיון". במקום לספל בכתביו אלה הציע למלאכי להכין בינתיים ספר עברי על שלום-עליכם.⁸ מעניינת היא הסתייגותו של ברקוביץ בדבר ערכם הספרותי של כתביו העבריים של חותנו ובקשתו ממלאכי שישלח לו רשימה של כתבים אלה לעיונו.

מפני חשיבות מכתבו של ברקוביץ להארת דמותו ואישיותו אנו מביאים אותו בזה במלואו:

תל-אביב

12.10.1962

ערב סוכות תשכ"ג

ידיד היקר א.ר. מלאכי,

שמחתי על מכתבך, שהיה לי כפגישה נעימה עם אחד המוזיקאים של אנשי שלומי החזיקים מן הימים הטובים באמריקה. את ספרך על הלל בבלי עדיין לא קבלתי. שלחתי אותו על-פי כתבתי הנכונה: מספר 18 בקרן רחוב בלפור הוא הבית, שאני יושב בו זה עשרים וחמש שנה, והוא גם הבית מספר 5 בקרן רחוב עין-ורד.

אני מודה לך על תשומת לבך לעבודתי הספרותית, שתמלאנה לה ששים שנה לא בשנה זו, אלא בראשית שנת תשכ"ד. ואולם עצם הצעתך לפרסם בזוי את הביבליוגרפיה שלי בספר אינו נראה לי כלל. מה הדיפוזן הוזח ומי צריך לזחזח למה לי ביבליוגרפיה, כשאין עדיין מונוגרפיה הראויה להתכבד להערכת פעולתי במשך ששים שנה על כגון זה אומר משל העם: "לצוד את חרדים לפני זרשתי". וחלא אין לנו עדיין ביבליוגרפיה של מגרלי, של שלום-עליכם, של פרץ, של ביאליק וטשרניחובסקי ושניאורז ואפילו לא של יליג, שאיש לא ניסה עדיין לזחות את כתביו האנונימיים, הקבורים ב"המליץ"ן

לא יידי, הפרות קצת על המידה. אין אני אוהב כבוד סופרים מנופוד, שהוא גם כבוד מדומה. וכזאת אמרתי גם ליוחנן טברסקי, שלפניו באת בהצעתך זו.

ואשר לכתביו העבריים המקוריים של שלום-עליכם, ודאי שצדקת, וכבר הרחתי בזה אני הרבה. ואולם אם יש לכתבים אלה ערך ביבליוגרפי

חשוב, הרי ערכם הספרותי מוטל בספק, ואני חושש מאוד, שמא יועם על ידי פרסומם זוהרו של שלום-עליכם האמיתי בעיני הקורא העברי בארץ-ישראל, שאינו חכם גדול ואין לו בינה יתרה בעניינים אלו. וראה גם ראה: את מרבית כתביו האידיים מאותה תקופת-בוטר גזו שלום-עליכם וכתב עליהם בעצם ידו: להשמיד. ואיך נבוא אנהו למעט את דמותו בפרסום נסיונות הבוטר שלו בעברית? ואף-על-פי-כן, אם רוצה אתה לעשות עמי חסד, שלח נא לי את רשימת הכתבים העבריים מאותה תקופה (אם מוכנה היא אצלך), ואעיין בדבר, ואפשר שאגיע לידי החלטה חיובית.

ולכסוף - הצעה תחת הצעה. אולי תקבל על עצמך לחבר ספר על שלום-עליכם, שיכיל סיפור המאורעות הספרותיים בחייו, בצרוף ביבליוגרפיה שלמה ומפורטת, עברית ואידית גם יחד, כשם שעשית למנדלי ב"התורן" שליז ספר כזה יכול אתה לכתוב גם באידית, והנוסח העברי יירצה מאוד ל"דביר". חשוב בדבר וכתוב לי. ושלוס רב לך מאת ידידך מוקירך מאז ועד עתה

י"ד ברקוביץ

עוד דברים בפי אליך, שאני רוחה אותם לפעם אחרת. הכתיבה קשה עלי מחמת ראייתי הלקויה.

מלאכי לא נרתע מתשובתו של ברקוביץ ועמד שוב על דעתו במכתבו מיום ז' בחשון תשכ"ג. הוא טען שפרסום ביבליוגרפיה של ברקוביץ יש בידו לשמש יסוד למונוגרפיה עליו. עוד הוסיף שקיבל כמה פניות מאנשים שביקשו חומר ביבליוגרפי לצורך מאמרים על יצירתו. בדבר המחסור בביבליוגרפיה של גדולי סופירנו הזכיר את חלקו שלו בשדה מוזנח זה. הוא העיר לברקוביץ שהוא היה זה שפירסם ב"התורן" את הביבליוגרפיה שלו על מנדלי⁹, בהתחשב בעובדה שכבר הופיעו ביבליוגרפיות שלו על ביאליק, טשרניחובסקי ועוד, למה ייגרע איפוא חלקו מלאכי הדגיש שזה לא עניין של כבוד מדומה וכתב: "אני אומר שוב. הביבליוגרפיה שלך היא צורך". בכל זאת הפטיר שאם ברקוביץ עומד בסרובו הוא מוכן לדחות את ההצעה להודמנות אחרת.¹⁰

בדבר כתביו העבריים של שלום-עליכם חזר מלאכי והטעים את הערך ההיסטורי, הספרותי והפולקלורי שלהם. הוא טען, בניגוד לחששותיו של ברקוביץ, שבפרסומם לא יועם כבודו של הסופר, שהרי לא פקד להשמיד את כתביו העבריים אלא רק את כתבי הבוטר הידיים שלו. הוצאה מדעית של הכתבים העבריים היא עדיין צורך השעה. לפי בקשת ברקוביץ צירף מלאכי

רשימה של כתבים אלה.

חושו הבריא של מלאכי לא בגד בו והוא צדק בטיעונו בדבר הצורך להוציא לאור את כתביו העבריים של שלום-עליכם. בשנת תשל"ו פירסם מוסד ביאליק את הכרך "כתבים עבריים" של הסופר. הכרך יצא בעריכת חנא שמרוק, שהוסיף מבוא מפורט על פעלו הספרותי העברי של שלום-עליכם. בספר קובצו סיפוריו הראשונים של שלום-עליכם אולם מאמריו ורשימותיו עדיין לא קובצו.

הערות

1. ראה למשל יוחנן טברסקי, "יד ברקוביץ וספרותנו באמריקה", מאוניברסיטת י"א, חשון תשכ"א, עמ' 446-447.
2. ראה את הפרק "בין ברקוביץ לשלום-עליכם", במבואו של אברהם הולץ ל"יצחק דוב ברקוביץ: מבחר מאמרים על יצירתו. תל-אביב, תשל"ו, עמ' 41-42, וכן בפרק ב' של המטאגורפיה האנגלית שלו:
Isaac Dov Berkowitz: Voice of the Uprooted, 1973, P. 27-37
3. ראה גליה ירדני, "ס"ו שיחות עם סופרים", 1965, עמ' 23, והשווה דברי ברקוביץ עצמו על דרכו בתרגום סיפורי טוביה החולב, ב"הראשונים כבני ארם", כתבי י"ד ברקוביץ, כרך שני, תשי"ט, עמ' רמב-רמג.
4. ראה בייחוד עמ' קעו-קעת. פרטים על מחלתו של שלום-עליכם ניתנו גם ב"דאט שלום-עליכם בוך", עמ' 89-90.
5. סימנו של המכתב הוא V.1282.
6. חליפת המכתבים בין מלאכי וברקוביץ נשתמרה באג"כיון ברקוביץ שבבית שלום-עליכם בתל-אביב.
7. המכתב נמצא בארכיון מלאכי שבארכיון יד בן-צבי בירושלים. טיטה ראשונה של המכתב נשתמרה בארכיון ברקוביץ שבבית שלום-עליכם בתל-אביב.
8. לאחר מותו של שלום-עליכם בשנת תרע"ו, פירסם מלאכי ב"התורן" מאמר בשם "שלום-עליכם העברי". המאמר חזר ונתפרסם בספרו "מסות ורשימות", תרצ"ו, עמ' כה-לג.
9. "התורן", שנה ג', תרע"ה, בהמשכים החל בגיליון מ'.
10. החומר בחומר ביבליוגרפי על ברקוביץ נתמלא במידת מה על ידי אברהם הולץ בשני חיבוריו על הסופר שהוזכרו למעלה.